

Anmeldelser

THORKILD C. LYBY: Vi evangeliske. Studier over samspillet mellem udenrigspolitik og kirkepolitik på Frederik I's tid. Aarhus Universitetsforlag, 1993. 497 s.

MARTIN SCHWARZ LAUSTEN: Christian 2. mellem paven og Luther. Tro og politik omkring »den røde konge« i eksilet og i fangenskabet (1523-1559). Kirkehistoriske Studier III, 3. Institut for Kirkehistorie, Københavns Universitet. Akademisk Forlag, 1995. 504 s., 468 kr.

To digre, kirkehistoriske værker, begge centreret omkring en dansk konge og hans overgang til Luthers lære. Thorkild Lyby ransager Frederik I's religiøse overvejelser, mens Martin Schwarz Lausten gransker Christian II's indre sjælekamp. Begge værker når vidt omkring og må – alene i kraft af deres vægt – betegnes som milestene i dansk, reformationshistorisk forskning. Bag begge værker tårner Luthers kæmpeskikkelse sig op, men begge bevæger sig tillige så langt ind på livet af den politiske historie, at de også set fra en snæver, historisk betragtning tiltrækker sig den største opmærksomhed.

Lybys, en Århus-disputats fra 1993, er naturligt nok noget fastere i kødet, også som boghåndværk, end Laustens velskrevne, men mere råttilhuggede og ubearbejdede fremstilling. Lyby udtrykker sig, når han er på sikker grund, myndigt og koncist. Han er i højere grad historikeren, mens læseren – det være sagt uden malice – hyppigt mindes om, at Lausten er teolog. I anlæg er de to værker meget forskellige.

Som titel har Lyby dristigt valgt en kæk vimpel, der signalerer, at bogens emne er forbundstanken blandt de luthersk sindede i 1520'ernes turbulente rigspolitik – det, man i tysk, akademisk jargon betegner den politiske protestantisme. Indtrykket forstærkes af de fire, flotte fyrsteportrætter på omslaget: Hessen, Preussen, Danmark og Lüneburg – landgrev Philip, hertug Albrecht, Frederik I og hertug Ernst. Fire fyrster, der spillede en afgørende rolle i planerne om at skabe en luthersk-evangelisk alliance. De planer, der realiseredes efter den navnkundige Augsburg-rigsdag, da det schmalkaldiske forbund dannedes. Man savner rigtignok Sachsen i selskabet, men Lyby har vel været i tvivl om hvilken af tre kurfyrster på rad, han skulle vælge.

Titel-vimpelen har Lyby fundet i en ytring af Frederik I, der ønskede at sikre sig forbundshjælp fra landgrev Philip og de øvrige, luthersk sindede fyrster, da faren fra den fordrevne Christian II i 1530 blev overhængende. Citatet er nu ikke strengt korrekt. Ordret udtrykte Frederik I håbet om, at truslen fra de katolske magter (som han af taktiske grunde hævdede stod bag Christian II's anslag) ville blive afværget ved landgrevens, hans egen »og andre evangeliskes hjælp« (s. 333). Andre betyder i tidens sprog blot nogle, som det ses af i vore øjne lidt pudsige udtryk som »bønder og andre bestier«, eller når der i sammensværgelsesbrevet 1522 klages over, at adelen beskattedes »som andre bønder«. Udtrykket »vi evangeliske« er altså Lybys egen opfindelse, men han har da ret i, at det rammer tankegangen i Frederik I's brev. Desuden henleder det ganske fikst opmærksomheden på, hvad Lyby meget forståeligt er lidt stolt af: at han tilsyneladende har løst spørgsmålet om Frederik I's personlige religion, som gamle Paludan-Müller i sin tid lidt overlegent erklærede for umuligt at besvare.

Mens historikerne ligeledes har forholdt sig køligt reserverede overfor brodersønnens postulerede overgang til Luthers lære i oktober 1523 – såvel som til hans angivelige tilbagevenden til katolicismen i 1530 – erklærer Martin Schwarz Lausten med samme sikkerhed spørgsmålet om hans tro endegyldigt løst. Han mener, at Christian II i sit eksil – trods alle de genvordigheder, trosskiftet voldte ham – virkelig blev en overbevist, »urokkelig« lutheraner. Netop opfattelsen af, at Christian II ved at blive lutheraner begik en fatal, politisk brøler, idet han satte forholdet til det katolske kejserhus over styr, er for Lausten det afgørende kriterium for, at trosskiftet var ægte. På dette punkt er de to teologer faktisk enige. Også Lyby taler i sin disputats om Christian II's »ubesindige« overgang til lutheranismen. Lausten ser ligefrem bekendelsen til Luthers lære som Christian II's afgørende problem i landflygtigheden, ligesom han generelt forfægter det synspunkt, at det konfessionelle (Laustens yndlingsglose) spillede en central rolle i det politiske forløb.

Det vil allerede være fremgået, at Lybys og Laustens fremstillinger begge har et sigte, der rækker langt udover den almindelige Danmarkshistorie. Det er faktisk imponerende, hvor hjemmevant begge færdes indenfor tysk og europæisk historie. Dansk, humanistisk forskning bør være stolt af disse to værker, og det ville i høj grad være ønskeligt, at de – dog i en slankere udgave – blev oversat til engelsk eller tysk. Men først nogle bemærkninger om formen og de to teologers metode, inden vi drøfter de mange fængslende synspunkter i deres værker.

Nægtes kan det ikke, at Lausten udsætter læserens velvilje og tolerance for en række hårde prøvelser. Anretningen interesserer ham åbenlyst ikke. Man savner den klare linie: hvor langt gik Christian II i luthersk-evangelisk retning? Svaret drukner i omstændelige referater, undertiden af flere, næsten enslydende kilder. Sprogligt er bogen lidt af et mareridt. Anmelderen mindes ikke at have mødt mage til ophobning af malplacerede udråbstegn, uafsluttede, frit svævende parenteser og anførselstegn, sære kursiver og overraskende kolon'er. Adjektiver og pronominer passer ikke til de substantiver, de henviser til. Dansk har faktisk en grammatik. Særligt irriterende virker en dobbelt tegnsætning, der tilsyneladende udløses af hvem, hvor og hvilket. Også citaterne er underligt dobbelte – to lag af gengivelse og originale udtryk filtret ind i hinanden. Måske en skizofren bakterie i Laustens pc'er, som når kejser Karl V næsten konsekvent omtales som kejserne?

Lybys fremstilling er derimod formfuldendt. Hans eneste svaghed er en hang til florumvundne reservationer, der hænger sammen med, at troen både for ham og for Lausten er et meget alvorligt problem. En enkelt vildfarelse har de to dr.theol'er dog til fælles. Begge har degraderet Christian II's svigersøn til en simpel greve. Pfalzgreven, som han altid kaldes i den historiske litteratur, var faktisk som alle medlemmer af det pfalziske fyrstehus af rang hertug (af Bayern, huset Wittelsbach) og tituleres også således (et eksempel i Danmark Norges Traktater I s. 306). I tysk, historisk terminologi anvendes konsekvent den betegnelse, der svarer til territoriet, men pfalzgreverne, der skrev sig fornemt til Rhinen, var ligesom markgreverne af Brandenburg og landgreverne af Hessen højt hævede over den gemene grevestand og bør absolut skelnes fra den.

Til den knudrede form svarer hos Lausten nærmest en skyhed overfor det historiske forløb. Det episke står ham tydeligt fjernt. En elementært spændende situation som kurfyrstinde Elisabeths flugt i marts 1528 bliver væk i referater af diverse skrivelser, ligesom den omstændelige udredning af Christian II's knæfald for katolicismen 1530 er næsten umulig at hitte rede i. Morsomt nok optræder der rundt om i Laustens bog nogle klare, velklingende indslag om Luthers forkyndelse og tanker. Måske gamle søndagsprædikener, som er blevet flettet ind i teksten?

Hvad fremstillingskunsten angår, brillerer Lyby unægteligt. Han afslører sig som en mesterlig historieskriver, hvis redegørelse for den tyske rigspolitik's krinkelkroge udgør suverænt den bedste fremstilling på dansk. Godt fortalt er også den fantastiske historie om »den packske affære« i 1528, da den sachsiske vicekansler fik overbevist landgrev Philip om eksistensen af et stort, katolsk angrebsforbund og endda var i stand til

at forevise selve forbundspagten. Affæren var tæt på at munde ud i en absurd præventivkrig, som Luther interessant nok fik forpurret med en rent teologisk argumentation.

Dog undrer det lidt, at Lyby viser forståelse for visse katolske historikers forsøg på at gøre landgreven til affærens ærkeskurk, der i virkeligheden selv havde fabrikeret den falske traktat. Landgrev Philips undskyldning for at forlade Augsburg midt under rigsdagen i 1530 – en lille, diplomatisk nødløgn – har intet med karakterbrist at gøre. Rent psykologisk havde det været bedre at se på landgrevens reaktion, da affæren blev afsløret, end hans anfægtelser under den højspændte rigsdag. Skulle man endelig give karakterer, var der mere grund til at fremdrage Packs rolle under Grevefejden, hvor han også optrådte som intrigant og opfinder af hemmelige traktater, som Paludan-Müller i sin tid gjorde opmærksom på.

Mesterligt skildret af Lyby er ligeledes den begyndende splittelse i den evangeliske lejr, der trådte klart frem under »protest-rigsdagen« 1529, og de berømte Marburger-religionssamtaler, hvor det næsten lykkedes at nå til enighed mellem Luther og Zwingli. Et højdepunkt af spænding og analyse i Lybys fremstilling er endelig selve Augsburg-rigsdagen og den første egentlige evangeliske forbundsdannelse. Hele den politiske side af den tyske reformation formidles af Lyby som en habil og kompetent historiker.

Begge værker er baseret på et indgående kendskab til den enorme litteratur og på omfattende, primære kildestudier, også i tyske arkiver. Lausten har desuden været i Haag og i Wien. Herom får læseren god besked i mange, lærde noter. En fornemmelse af arbejdsindsatsen får man, når man ser, at Lyby har forsynet sin fremstilling med ikke færre end 951 noter, og Lausten følger trop. Så tilgiver man gerne, at enkelte er blevet lidt summariske, som når Lyby meddeler: »Se herom Jensen« (s. 271). Til orientering for dette tidsskrifts læsere: der sigtes ikke til Frede P.

Ellers er de fleste noter ret omfangsrige. Mange udgør hele små opsatser, som når Lausten midt i det, der skulle have været konklusionen, ikke kan dy sig for at bringe en længere redegørelse for Christian II's helbred i landflygtighedsårene (s. 464). Det kan ingen selvfølgelig have noget imod, men placeringen overrasker lidt. Derimod har i hvert fald denne anmelder mange indvendinger imod Laustens uskik (som heller ikke Lyby er helt fri for) at krydshenviser på livet løs oppe i selve teksten, så såre en person eller en tildragelse har været omtalt tidligere. Ofte drejer det sig kun om få sider. Uskikken må afspejle en rodfæstet mistillid til læserens begavelse og en dyb usikkerhed overfor bogens væsen.

Lybys grundige arbejde er forsynet med et særdeles omfattende register, der går så vidt, at det anfører, når personer og steder optræder i en note. Hvis man skulle være ekstremt pertentlig, savnes dog en henvisning til den danske kansler (formodentlig Claus Gjordsen), der er omtalt s. 408, men altså ikke nævnes ved navn. Lyby har valgt efter dynastiet konsekvent at omtale markgrevskaberne Ansbach og Kulmbach (Bayreuth), der spillede en vigtig rolle i den lutherske bevægelse, som Brandenburg. En smule forvirrende, når det rigtige Brandenburg netop befandt sig i den modsatte lejr, men i registret skelnes der naturligvis. Laustens register er mindre omfattende og medtager heller ikke personer, der optræder anonymt i fremstillingen. Lüneburgs fyrste, der s. 237 overværer Luthers prædiken sammen med Christian II, må være hertug Ernst (kaldet Bekenderen), der optræder på Lybys omslag. Det var ikke Andreas, som Lausten skriver, men Ambrosius Bogbinder, der førte breve fra Christian II til Danmark (s. 228). Så gør det mindre, at han helt savnes i registret.

Mens Lausten går lige til biddet og starter i første sætning med en lidt uelskværdig, polsk gesandts iagttagelse af det fanatiske glimt i både Luthers og Christian II's øjne, anslår Lyby i sin fremstilling en alvorlig, lidt højtidsfuld tone og når først efter mange omsvøb frem til sit emne. Begge værker handler dybest set om to menneskers religiøsitet, og det har nok medvirket til, at de to forskere i teologisk nidkærhed er kommet til at tage kildernes udsagn meget bogstaveligt.

Især Lyby kan ellers godt i andre sammenhænge lægge en betydelig kritisk sans for dagen. Den tyske kirkehistoriker Walter Sohm, der har strittet imod, at landgrev Philip allerede i sommeren 1524 førte en luthersk kirkepolitik i Hessen, får læst og påskrevet (s. 210). Den kejser-tro rigsstad Nürnberg må lide den tort uden videre at se sit påskud for at unddrage sig de evangeliske forbundsplaner gennemhullet (s. 224-225). Begrundelsen er ellers ideel nok, men afvises brysk af Lyby som taktik. Om det så er selveste Martin Luther, bliver han taget i skole og belært om, at hans stærkt personlige opfattelse af troen ikke længere var tilstrækkelig i 1530, da kristenheden allerede var opdelt i to religiøse blokke (s. 314).

Når det gælder Frederik I, synes Lyby derimod ramt af en blind plet. Det virker så påfaldende, at man spørger sig, om det skulle være professor P.G. Lindhardts autoritet, der har tynget ham? Af en eller anden grund har Lyby sat sig i hovedet, at Frederik I med djævelens vold og magt ikke må have næret lutherske sympatier før den evangeliske bevægelses åbenlyse gennembrud i 1525. Derpå mener han til gengæld, at kongen personligt blev en lige så inkarneret lutheraner som Christian II i

Laustens udgave, mens gamle Paludan-Müller fulgt af et helt kobbel af senere historikere havde ladet spørgsmålet stå åbent.

Lyby citerer smukt i sin indledning Arups visdomsord, men glemmer vist at efterleve dem. Indrømmet, jeg spiller muligvis selv en lille skurkerolle i sagen. For mig har det været indlysende, at de nye magthavere i 1523, Frederik I og hans rådgivere, omgående kappede forbindelserne til Rom og i al diskretion sympatiserede med den nye, lutherske bevægelse. Muligvis et naivt standpunkt, men jeg har ikke set noget begrundet alternativ fremført. Lyby er kyndigere end jeg og har overbevisende godtgjort, at nogle bemærkninger i et brev fra den tyske kansler Utenhof til Frederik I af 21. juni 1523, som jeg tolkede rent abstrakt, indeholder nogle konkrete henvisninger til krigsbegivenhederne i Preussen (s. 50-51). Det er naturligvis glædeligt, at Lyby har korrigeret denne vildfarelse, hvilket jeg skyndsomst henleder opmærksomheden på. Men jeg synes stadig, Lyby skylder en forklaring på, hvem Frederik I's hovedmand er, der skal »bryde menneskehjertets tanker«. Et højt mystisk udtryk, som jeg har kombineret med de kryptiske henvisninger i de samtidige kancelliakter til den kristne sejr – »Vincit in Christo« – der øjensynligt sigter til Frederik I. Da nu Luthers nye lære netop på dette tidspunkt spredtes med rivende hast over hele Nordtyskland, var det unægteligt uhyre nærliggende at ane en sammenhæng, men Lyby har måske ment, at min ene vildfarelse bragte hele teorien i miskredit?

Først da Lyby når til den klart reformatoriske laddag i Rendsborg i maj-juni 1525 indrømmer han forsigtigt, at Frederik I »næppe længere (kunne) betragtes som en ubetinget pålidelig støtte for det gamle kirkesystem« (s. 54). Hele fem forbehold: næppe, længere, kunne, ubetinget og pålidelig – to adverbier, en komparativ, en hypothetisk konjunktiv og et adjektiv. Det kan man da kalde anfægtelser, men det var vist ikke det, Arup mente med at digte over kilderne. Selvfølgelig skal man ikke på et alt for løst grundlag udråbe Frederik I til lutheraner i utide, men det forekommer mig, at Lyby er havnet i den modsatte grøft.

P.G. Lindhardt har gjort sig til talsmand for den besynderlige opfattelse, at udtrykket »Luthers disciple« i Frederik I's håndfæstning skulle betegne reformkatolikkerne. Lyby træder vande over en hel side (44-45), men drager så den konklusion, at paragraffen »rimeligst« er rettet både mod lutheranere og reformkatolikker. Når den klart og umisforståeligt taler om disciple af reformatoren Martin Luther i Wittenberg? Jeg tror, man skal være varsom med at slutte fra vor egen uvidenhed om et dunkelt, mørklagt punkt til, at samtiden svævede i samme uvidenhed.

Både sammensværgelsesbrevet og klageposterne i håndfæstningen

angriber i skarpe vendinger Christian II for at have understøttet kættere. Kætteri har til alle tider været det oplagte våben, når en politisk modstander skulle jordes. Man tænke blot på det stockholmske blodbad. Men det er lidt påfaldende, at de jyske bisper, der førte pennen i marts 1523, indsatte dette konkrete forbud mod prædiken af Luthers disciple som den første egentlige paragraf i håndfæstningen efter det almene standard-påbud om at elske Gud.

I sammensværgelsesbrevet hed det blot, at Christian II tillod kættere at bespotte kristendommen »med deres lutherianske stykker«, og klageposterne i håndfæstningen omtaler ikke Luther. Den nærliggende tolkning må være, at der virkelig har været tale om en begrundet frygt for, at den nye konge og hans rådgivere nærrede lutherske sympatier. Man havde jo haft kontakt med hertug Frederik før oprøret, og ikke mindst Ribebispen Iver Munk har sandsynligvis været velunderrettet om stemningen ved det gottorpske hof.

Både Lyby og Lausten berører det interessante, at samtiden næppe forstod principperne i Luthers teologiske opfattelse. Alligevel har man jo nok intuitivt, omtrent som nutidens vælgere, der ofte af valgforskere skildres som idioter, fattet »budskabet« og forstået at drage de konklusioner, der havde betydning for den enkelte. Det enorme røre over hele det tyske rige, Luthers tanker vakte, er ubestrideligt. Måske har man på Gottorp ikke ligefrem læst »An den christlichen Adel deutscher Nation«, Luthers opsigtsvækkende opgør med det katolske præsteskab fra 1520, men uvidende om det, kan man heller ikke have været. Selve kansleren, Utenhof, var blevet ansat i 1518 med et glimrende vidnesbyrd fra universitetet i Wittenberg, og som bekendt deltog en hel lille delegation fra Gottorp i den berømte rigsdag i Worms 1521. I anden sammenhæng peger Lyby på, at højmasteren i Preussen, den senere hertug Albrecht, som han har anbragt på omslaget sammen med Frederik I, allerede i september 1521 overvejede muligheden af at gennemføre en luthersk reformation, og at han fra december 1522 må betragtes som lutheraner (s. 127-128). Er tanken ikke nærliggende, at noget lignende gjaldt på Gottorp?

Lyby kræver som en god, retlinet kristen åbne proklamationer og vil ikke vide af de mange dunkle vidnesbyrd såsom præsten i Wilster, der brød fredagsfasten i påsken 1523 – samtidig med, at de jyske prælater i Viborg afkrævede Frederik I et forbud mod lutherske prædikanter i kongeriget. Men i en speget situation kan man ikke forvente proklamationer. Man må tage til takke med de spredte, ydre vidnesbyrd, der findes.

Blandt disse har jeg henledt opmærksomheden på i det mindste ét fast

holdepunkt, bruddet med Romerkirken, som Lyby imidlertid er meget hurtig til at afvise (s. 48). Mærkeligt, eftersom hele håndfæstningens tendens peger i denne retning, selv om man selvfølgelig ikke åbent proklamerede et så betænkeligt skridt. Lyby henviser til flere breve til paven, der er trykt i *Acta Pontificum*. Brevene eksisterer, men de bør tolkes. Den indlysende forklaring lyder, at de er udstedt af håbefulde gejstlige, der gerne ville bekræftes i deres embeder. Dette gælder notorisk Frederik I's forbøn for de to Børglum-bisper af 28. marts 1523, få dage efter hyldningen i Viborg, som aldrig blev afsendt, men fik lov at samle støv i kancelliet. At paven i Rom vedblev at sende breve til den danske konge helt op i 1540'erne, kan vel ikke overraske nogen i edb-udskrifternes tidsalder.

Lybys trumf i denne diskussion og hans endegyldige bevis på, at Frederik I's kirkepolitik i hans første regeringsår virkelig var katolsk, udgøres af de to loyalitets-erklæringer overfor Romerkirken, der udstedtes under kroningsrigsdagen 1524, foranlediget af rygterne om Christian II's oversættelse af *Det nye Testamente* (s. 52-53). Hertil er at bemærke, at erklæringerne netop ikke er udstedt af Frederik I, men af rigsrådet og adelen. Dette tillægger Lyby mindre betydning, idet han mener, at kongen i parlamentarisk forstand som monark var bundet af erklæringerne. Han overvejer et kort sekund, om Frederik I »i sit stille sind« kunne have været af en anden opfattelse end den, der hævdes i de to erklæringer, men fastslår skyndsomst, at det kan der ikke siges noget om. Intet digt her!

I Arups ånd burde Lyby dog nok have skrevet sig den skinsyge Marcel Prousts ord bag øret, da han i »På sporet af den tabte tid« mistænker sin kæreste for at planlægge en eskapade. Mistanken blev vakt, da hun to gange forsikrede ham, at et besøg hos fru Verdurin den næste dag ikke var hende magtpåliggende. Deraf drager han omgående den modsatte slutning.

Noget lignende gælder utvivlsomt de to loyalitets-erklæringer, der ligesom Albertines forsikringer ikke bør tages for pålydende. De fortæller ganske simpelt, at det katolske parti har følt et påtrængende behov for at indhente dem, og at andre har set en interesse i eller følt sig presset til at besegle dem. Erklæringerne afspejler ikke Frederik I's kirkepolitik, men er tværtimod rettet imod den. De afspejler den magtkamp bag kulisserne, der først afgjordes ti år senere med »det katolske hierarkis dødsdom«, da Christian III midt under Grevens fejde udstedte sin foreløbige håndfæstning og forbeholdt sig retten til at foranstalte »en kristelig skikkelse«. Den kirkereform, der tegner sig som målet for faderens politik fra første færd.

Traditionelt har kirkehistorikerne henført reformationens gennembrud til de to store Odense-herredage 1526-1527. Lyby følger trop ved at fastslå, at Frederik I's holdning til besættelsen af ærkesædet i Lund i 1526, da den adelige Åge Sparre fik lovning på embedet uden hensyn til et paveligt band eller interdikt, betegnede en afgørende kursændring (s. 426). Denne kursændring har jeg svært ved at få øje på, eftersom den ligger helt på linie med kongens politik ved tronbestigelsen, da de to Børghlum-bispers supplik omgående blev arkiveret. Det var jo først langt senere i 1520'erne, at nye bispeudnævnelser tvang Frederik I til at bekende kulør, men det bør ikke forlede til at overse de i mine øjne umisforståelige vidnesbyrd om hans holdning tidligere.

Hvis Lyby eller andre sidder med yderligere esser i ærmet, kan billedet selvfølgelig ændre sig. Indtil da forbeholder jeg mig retten til at fastslå den 26. marts 1523 som datoen for bruddet med Rom, hvis man interesserer sig for de formelle rammer, mens den 18. august 1534 er mærkedatoen, da en luthersk-evangelisk statskirke indførtes. Årene imellem betegner et religionshistorisk interim, hvor katolicisme og lutherdom stredes.

Om Laustens brug af kilderne har jeg allerede udbredt mig ret udførligt i Præsteforeningens Blad (1996 s. 183-187), hvortil jeg drister mig til at henvise. Her blot et enkelt eksempel på, at diplomatisk pingpong nok skal benyttes med varsomhed, hvis man ønsker at ransage menneskets inderste følelser. Lausten hefter sig med rette ved den forbløffende skrivelse fra Christian II til kurfyrst Frederik af 6. november 1523, egenhændigt prentet af ingen ringere end Martin Luther og blot signeret af kongen med et devot, for nu ikke at sige slesk, »tuus Christiernus« (s. 20-21). Tilsyneladende afspejler brevet kongens dybeste fornedrelse, da alt brød sammen om ham, efter at hans store lejevær var opløst og de nordiske riger, som det syntes, endegyldigt gået tabt. Det var i denne situation, at kongen meget forståeligt – som jeg ser det – greb efter halmstrået og blev fascineret af mulighederne i Luthers lære, mens Lausten anlægger en mere retskaffen tolkning og mener, at Christian II virkelig blev en inkarneret lutheraner.

Brevet, som Luther selv førte i pennen, indeholdt et tilbud til ærkeherzog Ferdinand, Christian II's unge svoger, som kurfyrsten skulle formidle. Tilbudet gik ud på, at kongen ville overdrage retten til sine riger til Ferdinand mod en pension. Her er man imidlertid mere enig med Lausten i hans første indskydelse, at tilbudet »vel næppe er ment i alvor«, end at det virkelig afspejler kongens sindsstemning, som han senere når frem til. Tilbudet, som heller ikke førte til noget som helst, var jo ganske uforpligtende og tilsigtede nok først og fremmest en øjeblikkelig lettelse

i kongens betrængte økonomiske situation. Måske var det snarest rettet mod kurfyrsten ved at appellere til hans medlidenhed. Det er ikke langt fra, at man føler, at Christian II misbrugte den godlidende reformator i sit spil.

Martin Schwarz Lausten har fra disputatsen 1977 og et stort forfatterskab en rig erfaring i at bestemme betydningen af troen, den religiøse overbevisning, eller med et af hans favoritord konfessionsbevidstheden i 1500-tallets politik. At religionsspørgsmålet indgik som en iøjnefaldende facet i den tidsalder, vi betegner reformationstiden, er indlysende, og der savnes heller ikke klokkeklare eksempler på dets indgriben i historiens forløb, som da den omtalte hertug Ernsts lutherske overbevisning forhindrede ham i at blive gift med kurfyrst Joachim af Brandenburgs datter. Men at troen i almindelighed hang snævert sammen med den førte politik – som også Lyby antyder med sin kække titel – vil en læg historiker nok stille sig skeptisk overfor. Det forekommer mig, at begge de lærde teologer har sat sig udover Leif Granes advarsel: »Det går simpelthen ikke an på moderne manér at forstå religion som personlig bekendelse og subjektivt sindelag, der skal vise sig i alle handlinger« (Dansk teologisk Tidsskrift 1979 s. 209).

Lybys og Laustens svar lyder nok, at det er de kolde og kliniske historikere, der ikke fatter 1500-tallets religiøsitet. Begge antyder noget i retning af et religionens primat. Man kan altid strides om, hvorvidt en »protestantisk monokel« (Arups udtryk) giver særlige kvalifikationer, når det gælder menneskesyn og kildemateriale fra reformationstiden, eller det modsatte. Det bliver vel simpelthen – et spørgsmål om tro.

Lyby forklarer sit syn på en noget kringlet måde. »Forbindelsen mellem den rigspolitiske og den kirkepolitiske opposition skal ikke forklares med, at den sidste ikke var båret af en personlig overbevisning«, hedder det som begrundelse for, at landgrev Philip af Hessens lutherske tro var ægte nok og ikke kun betinget af, at Luthers lære svarede så eminent godt til hans interesser som territorialfyrste (s. 212). Troen skal ikke tilsmudses med lave, opportunistiske motiver, må meningen være. »Den religiøse overbevisning og den landsfyrstelige politik gik op i en højere enhed«, lyder det manende, og Lyby forklarer videre, at »religion og politik dengang stod i et langt mere organisk sammenhængende forhold til hinanden, end de gør nu«. Jeg må tilstå, at jeg står lidt rådvild overfor denne »intime forening af det religiøse og det politiske«, som Lyby kalder det. Skal man ligesom i forsamlingshuset være medlem af Venstres ungdom for at få adgang?

Lausten holder ligeledes fanen højt, skønt vi her slipper for det organiske. Han understreger simpelthen som »altafgørende ... hvor

sammenhængende religion og politik var i 1500-tallet« (s. 460), men det giver vel ikke automatisk den ene facet førsteprioriteten. Når Lausten for at drive pointen hjem henviser til »hvor brændende hengivne i den katolske tro, kejseren og hele hans slægt var«, er det for en historiker af større interesse at spørge hvorfor.

Lausten henviser selv til den kejserlige dynastifølelse uden at kommentere udtrykket nærmere. Umiddelbart tror jeg snarere, det er her, tampen brænder. Man opfattede meget naturligt Martin Luther og hans virksomhed som et udslag af hussitisk kætteri – en kombination af religiøs vranglære og social opsætsighed, som kun kunne give fyrster af kejser Karls og hans broder, ærkehertug Ferdinands, kaliber kuldegysninger. Comuneros-opstanden i Spanien 1520-1522 og den tyske bondekrig 1524-1525 er givet blevet betragtet som udslag af denne kætterske opsætsighed, der måtte bekæmpes med alle midler. Det forklarer kætterbålene i Nederlandene såvel som nidkærheden overfor Christian II og hans husstand uden, at man behøver at inddrage den brændende tro.

Hvad specielt Karl V's syn på den fordrevne svoger angår, tror jeg ligeledes mere på dynastifølelsen end de personlige, varme følelser overfor en yndlingssøster, som Lausten er inde på. Arvekrav var – yderst banalt – alfa og omega for det habsburgske hus, både som mulig, fremtidig prioritet og som diplomatisk handelsvare. Fra en historisk synsvinkel kan jeg altså ikke påstå, at jeg finder Lybys og Laustens forestilling om en ufattelig, religiøs urfølelse særligt frugtbar.

Var Christian II og Frederik I overbeviste lutheranere? Det er næppe muligt at sondre mellem de to monarkers følelser og deres politik, Frederik I's som regent, Christian II's som tronkræver. Religionen er en facet af denne virksomhed, en absolut bemærkelsesværdig facet, men ikke et ledemotiv.

Ret beset må Frederik I betegnes som en ukendt skikkelse, der ikke som Christian II har efterladt sig egenhændige breve. Lyby er, som det allerede er fremgået, meget optaget af den åbenlyse evangeliske bekendelse i forhandlingerne med det schmalkaldiske forbund 1530-1531, men her er jo blot tale om et forsøg på at udløse forbundshjælpen. På næstsidste side (448) henviser han til Vibeke Wings påvisning af, at et hefte med salmer af Luther på Det kgl. Bibliotek er dediceret til Frederik I. Absolut interessant, som alt hvad Lyby fremdrager, men ikke specielt ophidsende. Fromhed er nu engang nærmest pr. automatik en fyrstelig egenskab.

Jeg deler heller ikke de indvendinger, Lyby fremfører mod Allens snart 150-årige fine, lille karakteristik (s. 266). Allens betragtninger gjaldt den yngre hertug Frederik, mens Lyby sigter til Frederik I som

konge efter 1523 og altså efter den ændring af hans politik i ekspansiv retning, der fandt sted omkring 1520, da han påvirkedes af først Paul og dernæst Johan Rantzau. Historisk set er den aldrende monark altså ikke den samme som den yngre hertug, Allen skildrede.

Endelig synes jeg Lyby går for vidt, da han som en af reformationens forudsætninger berører den senmiddelalderlige kirkes forfald, der bliver karakteriseret i ret bombastiske vendinger (s. 41). Lyby fremfører det ikke ukendte synspunkt, at biskopperne i virkeligheden var administratorer, men han vælger en lidt uheldig formulering, når han fastslår, at ikke én af den sidste generation af katolske biskopper i Danmark var i besiddelse af en teologisk uddannelse.

Det gjaldt i hvert fald ikke Roskildebispen Lave Urne (død 1529), hvis biografi opviser en imponerende ophobning af skolegang, universitetsgrader og gejstlige embeder. Man kunne udgive et stort værk om den dårlige undskyldning gennem tiderne, hvori et langt og broget kapitel ville omhandle reformationstiden. Vi har allerede mødt landgrev Philips (som gik ud på, at hans kone var blevet syg), men Lave Urnes bidrag er langt fra den værste. Jeg tænker på hans undskyldning den 19. marts 1523 for ikke at begive sig til Christian II, som kongen bad ham om, da oprøret var brudt ud i Nørrejylland, og sendebudet med hertug Frederiks fejdebrev noget ildevarslende havde passeret Roskilde. Lave Urne var desværre forhindret, lod han meddele, da han skulle »gøre majores og minores ordines« næste lørdag og søndag, altså indvie gejstlige af lavere og højere grader (C.F. Allen: Aktstykker s. 59). Undskyldningen, der unægteligt virker påfaldende, Lave Urnes ledende stilling i rigsrådet og hans nære, vistnok nærmest skriftefaderlige forhold til kongefamilien taget i betragtning, kan være god eller dårlig, men den forudsætter dog en gejstlig uddannelse.

Vist bar det sidste kuld af katolske bisper et verdsligt præg, men det er nok snarere symptom end årsag. Man kan sammenligne de sidste med de første. Da kirken i den sene vikingetid og den gryende Valdemarstid vandt indpas i Norden, synes biskopperne nærmest at have udgjort en art jarler.

De mange spredte, kritiske bemærkninger har forhåbentlig ikke bortvejret det indtryk, at Lybys massive fremstilling af de spændinger, der knyttede sig til Frederik I's kirke- og udenrigspolitik, er et på alle måder epokegørende værk, som al fremtidig forskning indenfor gebetet vil hvile på.

Noget lignende kan siges om Laustens værk, men han slipper ikke for endnu et par kommentarer. Hans Mikkelsens beskyldning mod de katolske prælater i fortalen til Det nye Testamente 1524 for »nu på det sidste«

rigspolitik i årene omkring Speyer-freden, da den fængslede konge udgjorde en varm kartoffel. Jeg kan kraftigt anbefale både Lyby og Lausten som reformationshistoriske Bibeler.

Mikael Venge

STEEN BO FRANDSEN: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*. 608 sider. Aarhus Universitetsforlag.

Det hører til god skik blandt historikere at erindre hinanden og eventuelle studerende om, at »det er sejrherrene, der skriver historien«. Derimod er der en almindelig enighed om, at de kontrafaktuelle spørgsmål ikke hører hjemme i vort fag. Hvad ville der være sket, hvis »Seelöwe« – den tyske invasion af England i 1940 – var blevet gennemført og var lykkedes? Det er – kan man vel bredt i faget være enige om – ikke et emne for den seriøse historiker, men for en skønlitterær forfatter som den iøvrigt aldeles glimrende Len Deighton. Det skal dog noteres, at den såkaldte »New Economic History« i 1960'erne ikke veg tilbage for at operere kontrafaktuelt på det hypotetiske niveau, når man f.eks. forsøgte at beregne jernbanernes betydning for den økonomiske vækst.

I Steen Bo Frandsens afhandling, der har indbragt ham den filosofiske doktorgrad ved Aarhus Universitet, proklameres (s. 15f.) frejdigt en kontrafaktuel tilgang. Men går man lidt dybere ned i det indledende kapitel, så bliver man beroliget. Opdagelsen af Jylland fører ikke frem til en anderledes fremstilling af dansk historie med Aarhus som hovedstad for et føderalt Danmark. Der er faktisk blot tale om, at Steen Bo Frandsen har valgt at være opmærksom på linier og tendenser i dansk historie i 1800-tallet, der »tabte« (s. 16). Han »afviser enhver apriori antagelse om, at den danske stat, som den fremstod i 1814, var dømt til at bryde sammen endsige nødvendigvis måtte resultere i skabelsen af en nationalstat et halvt århundrede senere« og det vil han da ikke få skæld ud for. Vi savner blot her eller senere i bogen at få dokumenteret eksistensen af en historieskrivning, hvor denne apriori antagelse således har dølget vor rette forståelse. Det bliver til et enkelt overfald på Roar Skovmand for hans bind af Politikens Danmarkshistorie (s. 325). Men der er som bekendt skrevet mere om periodens generelle historie både før – og siden.

Videre i det indledende kapitel beklager Steen Bo Frandsen sig over det centralistiske Danmark, der tillader sig at have en mening om det